

GOVORI S NEZAMIJENJENIM JATOM U NAŠIČKOM KRAJU

U svojoj radnji »Govor našičkog kraja« zabilježio sam da se u najstarijim selima našičkog kraja (Pg, Fč, Sj, Bš, Šn) stari jat »izgovara kao e, ali se u tom e malo osjeća prizvuk glasa i«. ¹ Budući da se tu radi o govorima s nezamijenjenim jatom, odlučio sam detaljnije proučiti tu pojavu. Govori s nezamijenjenim jatom vrlo su rijetka pojava u današnjem hrvatskom ili srpskom jeziku. Nezamijenjeni jat zabilježen je samo u desetak naselja (uglavnom izvan Jugoslavije). Prvi je tu pojavu zabilježio E. Petrovici u selu Krašovani u rumunjskom Banatu. ² Kasnije je P. Ivić zabilježio nezamijenjeni jat i u govorima Rekaša (rumunjski Banat), Banatske Crne Gore (rumunjski Banat) i galipoljskih Srba (Pehčevo u istočnoj Makedoniji). ³ Nedavno su takvu pojavu zabilježili B. Finka i A. Šojat u selu Gradištu (jugozapadno od Vinkovaca). ⁴

O tome kako se stari jat izgovarao u praslavenskom i staroslavenskom jeziku postoje razna mišljenja. A. Meillet, O. Hujer, P. Diels, F. Ramovš, ⁵ J. Hamm ⁶ i Broz-Bosanac ⁷ smatrali su da se praslavensko ě izgovaralo kao otvoreno e. Do takva zaključka spomenuti autori dolazili su uglavnom zbog toga što se ě u staroslavenskom jeziku nekada izgovaralo kao ja, što se iza nekih palatalnih suglasnika mijenjalo u a i što se u nekim slavenskim jezicima izgovara kao a, ja ili ä. Međutim, T. Maretić, ⁸ St. M. Kuljbakin ⁹ i S. Ivšić ¹⁰ smatrali su da se stari jat izgovarao kao zatvoreno e.

R. Simeon je zabilježio da se u staroslavenskom jeziku jat vjerojatno izgovarao »kao dugo zatvoreno e koje naginje prema i, ili pak kao srednji glas između a-glasa i i-glasa«. ¹¹

¹ S. Sekereš: »Govor našičkog kraja«, *HDZ*, 2, str. 235.

² E. Petrovici: *Graiuł Carașovenilor* (București, 1935).

³ P. Ivić: *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika* (Novi Sad, 1956), str. 209; P. Ivić: *Die serbokroatischen Dialekte* ('S-Gravenhage, 1958), str. 269.

⁴ B. Finka — A. Šojat: *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca* (Radovi Centra za znanstveni rad 3, Vinkovci, 1975), str. 20, 23.

⁵ J. Hamm: *Staroslavenska gramatika* (Zagreb, 1958), str. 78.

⁶ J. Hamm: *Staroslavenska gramatika* (Zagreb, 1958), str. 79.

⁷ Broz-Bosanac: *Oblici jezika staroslovenskoga* (Zagreb, 1923), str. 3.

⁸ T. Maretić: *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (Zagreb, 1963), str. 29.

⁹ St. M. Kuljbakin: *Staroslovenska gramatika* (Beograd, 1930), str. 11—12. Kuljbakin smatra da se pri kraju praslavenske epohe jat pretvorio u jednu vrstu diftonga ie, a u najstarije doba praslavenskog jezika taj vokal je mogao biti ě otvorene nijanse.

¹⁰ S. Ivšić: *Današnji posavski govor I* (Rad 196), str. 170.

¹¹ R. Simeon: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I* (Zagreb, 1969), str. 595.

U današnjim govorima s nezamijenjenim jatom samoglasnik *ě* izgovara se kao zatvoreno *e*, odnosno kao glas između *e* i *i*.¹² Budući da se stari jat izgovara kao zatvoreno *e* i u govorima našičkoga kraja, možemo sigurno zaključiti da se stari jat u hrvatskom ili srpskom jeziku prije svoje zamjene s drugim glasovima izgovarao kao zatvoreno *e*.

U hrvatskom ili srpskom jeziku postojala je očita tendencija da se nejasni i pomućeni samoglasnici zamijene s čistim vokalima. U vezi s takvom tendencijom došlo je do zamjene starih vokala *ę* *o*, *y*, *ě*, *ь* i *ь* novim glasovima. Stari jat je u hrvatskim i srpskim govorima zamijenjen glasovima *e*, *i*, *ie* (*je*, *ije*). Dosada je malo pisano o tome zašto je došlo do takvih zamjena. Samoglasnik *ě* izgovarao se u govorima hrvatskoga ili srpskog jezika kao manje ili više zatvoreno *e*. U onim govorima gdje je *ě* bilo malo zatvoreno razvilo se iz jata *e*; u onim govorima gdje je *ě* bilo srednje zatvoreno razvilo se iz jata *ie* (*je*, *ije*); u onim govorima gdje je *ě* bilo jače zatvoreno razvilo se iz jata *i*. Tako su nastali ekavski, jekavski i ikavski govori. U onim govorima gdje se dugo *ě* izgovaralo zatvorenije ili otvorenije od kratkog *ě* dolazilo je do drukčijih zamjena u dugim i kratkim slogovima (*i-je*, *i-e*, *e-je*, *ije-i*, *ije-e*).

Budući da je u većini slavenskih jezika stari jat zamijenjen glasovima *e* (slovenski, makedonski, bugarski, ruski, poljski i češki jezik), *ie* (ruski i poljski jezik) i *i* (češki jezik), mogli bismo zaključiti da se *i* u praslavenskom jeziku samoglasnik *ě* najčešće izgovarao kao zatvoreno *e*. Do zamjene starog jata glasom *ja* u nekim jezicima (bugarski, ruski i poljski jezik) došlo je vjerojatno pod utjecajem nekih glasova ispred ili iza jata, a možda se u nekim pozicijama izgovaralo i kao otvoreno *e*.

U šest starih naselja našičkog kraja (Podgorač, Donja Motičina, Feričanci, Stara Jošava, Bokšić i Šaptinovci) kod starijeg svijeta samoglasnik *ě* izgovara se kao malo zatvoreno *e*. U izgovoru jata čuje se samo malo prizvuk glasa *i*, tako da kod površnijeg slušanja nećemo ni zamijetiti razliku između *ě* i *e*. U vezi s takvim izgovorom toga glasa došlo je kod mlađeg svijeta do zamjene jata glasom *e*.¹³

1. Refleks dugog jata

a) Nezamijenjeni izgovor jata

U svim navedenim naseljima dugo naglašeno *ě* izgovara se kao *ę*. Primjeri: *běl*, *blěd*, *bręg*, *brěst*, *cěna*, *cěv*, *děte*, *lěčit*, *lěk*, *lěp*, *lěvak*, *lěvi*, *měnjat*, *měšat*, *oslěpít*, *ozlědít*, *pěsak*, *pětō*, *plěvit*, *pobědit*, *poděljit*, *prěsan*, *proměnit*, *rěč*, *rědak*, *rěka*, *slěp*, *sněg*, *srěda*, *tělo*, *trězan*, *věnac*, *vřėdan*, *vřėme*, *vřėdat*,

¹² P. Ivić: *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika* (Novi Sad, 1956), str. 209; P. Ivić: *Die serbokroatischen Dialekte* (?S-Gravenhage, 1958), str. 274; B. Finka — A. Šojat: *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca* (Radovi Centra za znanstveni rad 3, Vinkovci, 1975), str. 21.

¹³ U govorima navedenih naselja ne izgovara se zatvoreno dugo ili kratko *e* koje nije postalo od jata. Ta činjenica nas upućuje na zaključak da se ovdje doista radi o izgovoru starog jata, a ne samo o pojavi zatvorenosti vokala, koja pojava je raširena u mnogim kajkavskim govorima.

zvězda, ždrěbac, ždrěbe, ždrěbiti se (Podgorač); będa, bęl, bęs, blęd, blędit, bręg, bręst, cędit, cęna, cępat, cęv, dęlit, dęte, grę, gręšit, kręsnica, lęcit, lęk, lęp, lęvak, lęvi, męnjat, męšat, Nęmac, oslępiti, ozlęditi, pęsak, pęto, plęvit, pobędit, podęlit, povrędit, pręci, pręko, pręlaz, pręsan, promęnit, ręc, rędak, ręka, sęd, slęp, slępac, slępit, smęšan, snęg, sręda, Sręm, stęna, stręla, stręljat, tęlo, tęsan, tręm, tręšće, tręzan, uklęstit, uvręditi, vęk, vęnac, vęran, vrędęn, vręme, vrędati, zalępit, zalęvat, zaplęnit, zapovędati, zvęr, zvęzda, ždrěbac, ždrěbe, ždrěbiti se (Donja Motičina); będa, będan, bęlit se, bęs, blęd, blędit, dęlit, dęte, gręšit, kręsnica, lęvak, lęvi, pętal, rędak, slęp, snęg, sręda, stęna, stręla, vęnac, vręme, zvęzda (Feričanci); będa, bęlit se, bęs, blęd, blędit, bręst, cędit, cępat, cęv, dęlit, dęte, gręj, gręšit, lęcit, lęvi, męnjat, męšat, Nęmac, ozlędit, pęsak, pętal, plęvit, pobędit, podęljit, povrędit, pręsan, ręc, tręm, uvrędit, vrędan, vręme, vrędat, zalępit, zalęvat, zaplęnit, zapovędat, zvęzda, ždrěbac, ždrěbiti se (Stara Jošava); będa, bęl, bęs, blęd, bręst, cęditi, cęna, cęv, dęljiti, dęte, gręšiti, lęvak, Nęmac, ozlęditi, pęsak, pętal, plęn, plęviti, pobęditi, podęljiti, povręditi, pręsan, promęniti, ręc, rędak, ręka, slęp, slępac, snęg, sręda, stęna, stręla, tęlo, tręšće, tręzęn, uvręditi, vęnac, vręme, vrędati, zalęvati, zvęr, zvęzda, ždrěbac, ždrěbe (Bokšić); będa, bęl, bęleti se, blęd, bręst, cęna, cęv, dęljiti, dęte, gręj, lęk, lek, lęp, lęvak, lęvi, męnjati, męšati, Nęmac, plęviti, pobęditi, povręditi, pręjti, pręlaz, pręsan, promęniti, rędak, ręka, sęd, slęp, slępac, smęšan, sręda, stręla, tręšće, tręzęn, uvręditi vęnac, vęran, vrędęn, vręme, zalępiti, zalęvati, zaplęniti, zapovędati, zvęzda, ždrěbac (Šaptinovci).

b) Zamijenjeni izgovor jata

Nenaglašeno dugo ě izgovara se kao e. U Gradištu je također »nezamijenjeni izgovor jata običniji pod akcentom nego izvan akcentovanog sloga«. ¹⁴ Primjeri: pönět, Blągovešt, kōren (Podgorač); iznět, kōręnje, pönět (Donja Motičina); iznět, kōręnje, pönět, Blągovešt, ōbest (Feričanci); iznęst, kōręnje, pönět, Blągovešt (Stara Jošava); Blągověst (Bokšić); pönęti, Blągovešt (Šaptinovci).

U svim mjestima može se čuti u nekim riječima e mjesto dugog ě, što je u vezi s napuštanjem glasa ę. Najviše takvih riječi ima u Feričancima i Staroj Jošavi, gdje je najjači utjecaj novoštokavskih govora. Primjeri: koręnje (Podgorač); bęlit se, Blągověst, kōren, kōręnje, ōbest (Donja Motičina); bęl, bręg, bręst, cędit, cępat, cęv, lęcit, lęk, lęp, męnjat, męšat, oslępit, ozlędit, pęsak, plęn, plęvit, pobędit, podęlit, povrędit, pręc, pręko, pręlaz, pręsan, promęnit, ręc, ręka, sęd, slępac, slępit, Sręm, tęlo, tęsan, tręšće, uklęstit, vęk, vęran, vrędan, zalęvat, zvęr, ždrěbac, ždrěbe, ždrěbit se (Feričanci); bęl, bręg, cęna, lęk, lęp, lęvak, pręko, promęnit, rędak, ręka, sęd, slępit, sręda, Sręm, stęna, stręla, stręljat, tęlo, tęsan, tręšće, vęk, vęran, zvęr, ždrěbe, kōręnje (Stara Jošava); blędęti, bręg, cępati, gręj, gręšiti, iznęti, koręnje, lęčiti, lęk, lęp, męnjati, męšati, pętal, Sręm, tęsan, vrędęn, zalępiti, Blągověst, kōren (Bokšić); bęsan, blędęti, bręg, cępati, gręšiti, iznęti, korę-

¹⁴ B. Finka — A. Šojat: Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca, str. 24.

nje, léčiti, osléditi, ozléditi, pēsak, podéljiti, prēko, rēč, snēg, Srēm, stréljati, tēlo, tēsan, vēk, vrédati, ždrēbe (Šaptinovci).

2. Refleks kratkog jata

a) Nezamijenjeni izgovor jata

Naglašeno *ě* izgovara se kao *ę* u Podgoraču, Donjoj Motičini, Bokšiću i Šaptinovicima, dok se u ostalim naseljima izgovara kao *e*. Primjeri: *běžat*, *děca*, *děver*, *děvojka*, *lěpši*, *lěto*, *měra*, *měrit*, *měsec*, *město*, *pěga*, *pěške*, *sěckat*, *sěme*, *sěna*, *sěst*, *sětiti se*, *těme*, *těrat*, *věncat se*, *věra*, *větár*, *věverica* (Podgorač); *bělilo*, *běžat*, *děca*, *děd*, *lěto*, *měra*, *měriti*, *měsec*, *město*, *pěga*, *pěške*, *pěvāč*, *pěvati*, *plěva*, *sěckati*, *sěme*, *sěna*, *sěsti*, *směstiti*, *těme*, *těrat*, *těšiti*, *věncati se*, *věra*, *věšćica*, *větár*, *věverica* (Donja Motičina); *děca*, *děver*, *izuměti*, *kudělja*, *měra*, *nedělja*, *pěga*, *pěške*, *pěvati*, *plěva*, *potěrat*, *sěckati*, *sěme*, *sěna*, *sětiti se*, *sletěti*, *těme*, *těrat*, *věra*, *věšćica*, *větár*, *zagorěti* (Bokšić); *běljilo*, *istěrat*, *izgorěti*, *izuměti kolěno*, *kudělja*, *lěpši*, *letěti*, *lěto*, *město*, *pěške*, *pěvati*, *posěći*, *sěckati*, *sěme*, *sěna*, *těme*, *uzletěti*, *věra*, *větár* (Šaptinovci).

b) Zamijenjeni izgovor jata

U Feričancima i Staroj Jošavi se naglašeno kratko *ě* izgovara kao *e*. U tim mjestima se prije i kratko *ě* izgovaralo kao *ę*, ali je pod vrlo jakim utjecajem govora susjednih naselja i govora doseljenika u samim mjestima došlo do napuštanja toga glasa u kratkim slogovima (u tim mjestima je i dugo *ě* češće zamijenjeno glasom *e*). U većini ostalih govora s nezamijenjenim jatom (Krašova, galipoljski Srbi, Gradište) kratko *ě* je također zamijenjeno s glasom *i*¹⁵ ili glasom *e*.¹⁶ Primjeri: *bělilo*, *běsnilo*, *běžat*, *ćedilo*, *děca*, *děd*, *děver*, *děvojka*, *lěpši*, *lěto*, *mědved*, *měra*, *měrit*, *měsec*, *město*, *pěga*, *pěšāk*, *pěške*, *pěvāč*, *pěvat*, *plěva*, *rěćica*, *sěckat*, *sěme*, *sěna*, *sěst*, *sětiti se*, *směstit*, *těme*, *těrat*, *těšiti*, *věčan*, *věncat se*, *věra*, *věšćica*, *větár*, *věverica* (Feričanci); *běljilo*, *běsnilo*, *běžat*, *ćedilo*, *ćenik*, *děca*, *děd*, *děver*, *děvojka*, *lěpši*, *lěto*, *měra*, *měrit*, *měsec*, *město*, *pěga*, *pěšāk*, *pěške*, *pěvāč*, *pěvat*, *plěva*, *sěckat*, *sěme*, *sěna*, *sětiti se*, *těme*, *těrat*, *těšiti*, *věncat se*, *věra*, *věšćica*, *větár*, *věverica*, *zapovědnik* (Stara Jošava).

U ostalim naseljima mogu se također čuti neke riječi s *e*, što je u vezi s tendencijom za napuštanjem toga glasa. Budući da je taj proces u toku, ne može se točno ustanoviti do koje mjere je napredovao kod pojedinih osoba. Primjeri: *ćedilo*, *děd*, *mědved* (Podgorač); *děver*, *lěpši*, *pěšāk*, *sětiti se*, *těšiti* (Donja Motičina); *běljilo*, *děd*, *isěći*, *kolěno*, *lěpši*, *letěti*, *lěto*, *měsec*, *město*, *odměriti*, *ōnde*, *ōvde*, *pěga*, *pocrveněti*, *posěći*, *poželjeti*, *prebolěti*, *směstiti*, *věncati se*, *věverica*, *željeti* (Bokšić); *děd*, *děver*, *měra*, *měriti*, *měsec*, *nedělja*, *odměriti*, *pěga*, *pěvāč*, *plěva*, *potěrat*, *poželěti*, *prebolěti*, *sětiti se*, *sletěti*,

¹⁵ P. Ivić: Dijalektologija srpskohrvatskog jezika, str. 209.

¹⁶ B. Finka — A. Šojat: Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca, str. 24.

směstiti, tērat, tēšit, vēnčat se, vēščica, vēverica, zagorēti, zelenēti se, želēti (Šaptinovci).

Nenaglašeno kratko ě u svim naseljima se izgovara kao e. Primjeri: isterat, izgoret, kùdelja, nēdelja, pòsec, pòterat, pròmena, závet, závetovati se (Podgorač); devòjčica, ìseci, ìsterati, izgòreti, kòleno, kùdelja, lepòta, mèdved, nēdelja, òdmerit, peskòvit, pòsec, pòterati, pòvreda, pròmena, ùtešiti, závet, závetovati se (Donja Motičina); bēzgrešan, isterat, kùdelja, lepòta, mèdved, òdmerit, peskòvit, pòsec, pòterat, pòvreda, prelētet, pròmena, závet, závetovati se, závetrina, žùtet (Feričanci); bēzgrešan, devòjčica, ìsec, ìsterat, kòleno, kùdelja, lepòta, mèdved, nēdelja, òdmerit, peskòvit, pòsec, pòterat, pròmena, ùtešit, závet, závetovati se, závetrina (Stara Jošava); bēzgrešan, bežàti, cedllo, doživeti, mèdved, peskòvit, pòvreda, pròmena, ušùteti, závet, závetovati se (Bokšić); bēzgrešan, bežàti, cedilo, devòjka, doživeti, lepòta, mèdved, peskòvit, pocrvēneti, pòvreda, pròmena, trpēti, závet, závetovati se, žìveti, žùteti (Šaptinovci).

Jat je u navedenim mjestima, kao i u većini naših govora, u nekim oblicima riječi zamijenjen glasom i (ženi, nozi, ruci; meni, tebi, sebi; ovim, tim, onim, ovih, tih onih; svih, svima; noviji, stariji, crveniji; di, negdi, svagdi; nisam, nisi, nije; živit, trpit, štedit).¹⁷ Takvi oblici su najčešće nastali analoškim putem. Budući da takva zamjena jata nije specifična pojava našičkog kraja jer se javlja u većini naših govora, neću o njoj posebno govoriti.

Kod srednje generacije u navedenim selima jat je uglavnom zamijenjen glasom e, ali se sporadično može čuti i ě (samo u dugim slogovima). Kod najmlađe generacije jat je i u dugim i u kratkim slogovima najčešće zamijenjen s je, ali se katkada mogu čuti i oblici s e. Današnja seoska omladina provodi u školama osam do deset godina, tako da poslije završetka školovanja uglavnom usvoji ijekavski govor. Pod jakim utjecajem škola, knjiga, štampe, radija i televizije taj proces će se nastavljati i dalje, tako će za pola stoljeća u tim selima posve nestati govora s nezamijenjenim jatom (odnosno ekavskoga govora).

Napomena. Podatke za ovaj članak prikupljao sam u svibnju 1976. kod ovih informatora: 1. Antun Đanić, 82 godine, Podgorač 2. Manda Martinović, 71 godinu, Donja Motičina 3. Anka Benović, 77 godina, Feričanci 4. Pavo Jošavac, 68 godina, Stara Jošava 5. Jelka Kalić, 74 godine, Bokšić 6. Mara Abičić, 81 godina, Šaptinovci.

¹⁷ Oblici živit, trpit, štedit i sl. nastali su analogijom prema oblicima živio, trpio, štedio (u Bokšiću i Šaptinovicima mogu se čuti i oblici žìveti, trpēti, štedēti).